

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΡΧΑΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
2020
ΠΑΛΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΕΚΦΩΝΗΣΕΙΣ**

A. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια B1,5-7, B6, 9-10

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα πάντος νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.

Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα (ὅθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις ὅτι οὐτ' ἀφελεῖν ἔστιν οὔτε προσθεῖναι, ὥς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἑλλείψεως φθειρούσης τὸ εὖ, τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης, οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχνῖται, ὥς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται), ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ. Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γὰρ ἐστὶ περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἑλλειψις καὶ τὸ μέσον.

A1. Να γράψετε στο τετράδιό σας τον αριθμό που αντιστοιχεί σε κάθε μία από τις παρακάτω περιόδους λόγου και δίπλα σε αυτόν τη λέξη «**Σωστό**», αν είναι σωστή, ή τη λέξη «**Λάθος**», αν είναι λανθασμένη, με βάση το αρχαίο κείμενο:

1. Κάθε νομοθέτης διαμορφώνει αγαθοὺς πολίτες.
2. Η γένεση και η φθορά είναι παρόμοιες διαδικασίες στην «ἀρετήν» και στην «τέχνην».
3. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε απαραίτητη την ύπαρξη του δασκάλου για την απόκτηση της ηθικής ἀρετῆς.
4. Με τη λέξη «ἐπιστήμη» ο Αριστοτέλης εννοεί την καθαρά πνευματική δραστηριότητα.
5. Η «ὑπερβολή» και η «ἑλλειψις» δεν παρατηρούνται στα «πάθη».

Μονάδες 10

- B1.** Ο Αριστοτέλης προβάλλει τον εθισμό ως τον κυριότερο τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής. Με ποιες εκφραστικές επιλογές το επιτυγχάνει; Να απαντήσετε με αναφορές στο πρωτότυπο κείμενο που σας δόθηκε.

Μονάδες 10

- B2.** «Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἂν εἴη στοχαστική»: Σε ποιο συμπέρασμα οδηγείται ο Αριστοτέλης με τη σύγκριση «ἀρετῆς» και «τέχνης»; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.

Μονάδες 10

- B3.** Να γράψετε στο τετράδιό σας το γράμμα που αντιστοιχεί σε κάθε μία από τις παρακάτω περιόδους λόγου και δίπλα σε αυτό τη λέξη «**Σωστό**», αν είναι σωστή, ή τη λέξη «**Λάθος**», αν είναι λανθασμένη:

- α.** Ο Αριστοτέλης επιλέγει να φοιτήσει στην Ακαδημία γιατί θαυμάζει τον Εύδοξο.
- β.** Η ψυχosύνθεση του Αριστοτέλη ήταν κατά βάση ποιητική.
- γ.** Ο Αριστοτέλης κατηγορήθηκε ως φιλομακεδόνας.
- δ.** Η ηθική αρετή σχετίζεται με το «λόγον ἔχον μέρος» της ψυχής.
- ε.** Η ευδαιμονία κατά τον Αριστοτέλη είναι ενέργεια ψυχής και όχι κατάσταση.

Μονάδες 10

- B4.** Για κάθε μία από τις λέξεις που ακολουθούν να βρείτε μια ετυμολογικά συγγενή στο κείμενο που σας δόθηκε: **θέμα, συνήθεια, ψυχοφθόρος, ανούσιος, ανεκτός, αβλεψία, ασωτία, ἀρρητός, αφαίρεση, βολίδα.**

Μονάδες 10

B5.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πλάτων, Πρωταγόρας 324D

«Διότι, εάν μὲν ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ἓνα πράγμα καὶ εάν αὐτὸ τὸ πράγμα δὲν εἶναι οὔτε ἡ οἰκοδομικὴ οὔτε ἡ μεταλλουργία οὔτε ἡ κεραμικὴ, ἀλλὰ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ τὸ ὅσιον (καὶ αὐτὰ τὰ ονομάζω ὅλα μαζί ἀνδρὸς ἀρετὴν)· εάν ὑπάρχει λοιπὸν αὐτὸ τὸ πράγμα στο ὁποῖο πρέπει νὰ μετέχουν ὅλοι καὶ σύμφωνα με τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐνεργεῖ κάθε ἄνδρας ξεχωριστὰ σε περίπτωσι που θέλει νὰ μάθει ἢ νὰ πράξει κάτι, καὶ σε καμιά περίπτωσι χωρὶς αὐτό· καὶ εάν, σε περίπτωσι που κάποιος δὲν μετέχει σ' αὐτό, εἴτε παιδί εἶναι, εἴτε ἄνδρας εἴτε γυναῖκα, πρέπει νὰ τὸν διδάσκουμε καὶ νὰ τὸν τιμωροῦμε, μέχρι που, με τὴν τιμωρία, νὰ βελτιωθεῖ· καὶ εάν, σε διαφορετικὴ περίπτωσι, πρέπει νὰ ἐκδιώκουμε ἀπὸ τὴν πόλιν ἢ νὰ σκοτώνουμε ὡς ἀνίατο ὅποιον δὲν ὑπακούει σε αὐτὸ τὸ πράγμα ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν διδασκαλία, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν

τιμωρία· εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, και εάν, παρόλο που αυτή είναι η φύση των πραγμάτων, οι αγαθοί άνδρες, ενώ μορφώνουν τους γιους τους σε όλα τα άλλα, αυτό δεν τους το διδάσκουν, τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες! Ότι το πράγμα αυτό το θεωρούν διδακτό και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, το αποδείξαμε ήδη.»

Αφού μελετήσετε το μεταφρασμένο απόσπασμα από τον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνα, να παρουσιάσετε τη διαφορά αντίληψης, σχετικά με τη διδασκαλία της ηθικής αρετής, μεταξύ αυτού και των *Ηθικών Νικομαχείων* του Αριστοτέλη.

Μονάδες 10

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ξενοφών, *Πόροι* V, 11-13, (OXFORD CLASSICAL TEXTS)

Στο παρακάτω απόσπασμα του διδακτικού έργου «Πόροι ή περί προσόδων» ο Ξενοφών συνδέει την οικονομική ευημερία της Αθήνας με τα αγαθά της ειρήνης.

εἰ δέ τις αὖ εἰς χρήματα κερδαλεώτερον νομίζει εἶναι τῇ πόλει πόλεμον ἢ εἰρήνην, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἄμεινον ταῦτα κριθεῖη ἢ εἴ τις τὰ προγεγενημένα ἐπανασκοποῖ τῇ πόλει πῶς ἀποβέβηκεν. εὐρήσει γάρ τὸ τε παλαιὸν ἐν εἰρήνῃ μὲν πάνυ πολλὰ χρήματα εἰς τὴν πόλιν ἀνενεχθέντα, ἐν πολέμῳ δὲ πάντα ταῦτα καταδαπανηθέντα· γινώσεται δ', ἣν σκοπῇ, καὶ ἐν τῷ νῦν χρόνῳ διὰ μὲν τὸν πόλεμον καὶ τῶν προσόδων πολλὰς ἐκλιπούσας καὶ τὰς εἰσελθούσας εἰς παντοδαπὰ [πολλὰ] καταδαπανηθείσας, ἐπεὶ δὲ εἰρήνη κατὰ θάλατταν γεγένηται, ἡύξημένους τε τὰς προσόδους, καὶ ταύταις ἐξὸν τοῖς πολίταις χρῆσθαι ὅ τι βούλονται. εἰ δέ τις με ἐπερωτῶ· Ἥ καί, ἂν τις ἀδικῇ τὴν πόλιν, λέγεις ὡς χρὴ καὶ πρὸς τοῦτον εἰρήνην ἄγειν; οὐκ ἂν φαίην· ἀλλὰ μᾶλλον λέγω ὅτι πολὺ θᾶττον ἂν τιμωροίμεθα αὐτούς, εἰ μηδένα ὑπάρχοιμεν ἀδικοῦντες· οὐδένα γὰρ ἂν ἔχοιεν σύμμαχον.

Γ1. Να γράψετε στο τετράδιό σας τη μετάφραση του παρακάτω αποσπάσματος: «εἰ δέ τις με ἐπερωτῶ· ... ἂν ἔχοιεν σύμμαχον».

Μονάδες 10

Γ2. Με βάση το αδίδακτο κείμενο, ποια είναι τα πλεονεκτήματα της ειρήνης και ποια τα μειονεκτήματα του πολέμου;

Μονάδες 10

Γ3. α. «πολλὰς ἐκλιπούσας καὶ τὰς εἰσελθούσας εἰς παντοδαπὰ [πολλὰ] καταδαπανηθείσας»: οι μετοχές του αποσπάσματος να μετατραπούν στο β' ενικό πρόσωπο της οριστικής παρατατικού στην ίδια φωνή.

(μονάδες 3)

β. Για τα επιρρήματα του αποσπάσματος «ἀλλὰ μᾶλλον λέγω ὅτι πολὺ θᾶττον ἂν τιμωροίμεθα αὐτούς» που βρίσκονται στο συγκριτικό βαθμό, να γράψετε τους άλλους δύο βαθμούς.

(μονάδες 4)

- γ. Να γράψετε στο τετράδιό σας τον τύπο που ζητείται για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις:

τις: τη δοτική πληθυντικού

προσόδους: την ονομαστική πληθυντικού

πολίταις: τη γενική ενικού

(μονάδες 3)

Μονάδες 10

- Γ4. α.** Να χαρακτηρίσετε συντακτικά τους όρους: «ἡ εἰρήνην», «ταῦτα» (το πρώτο του κειμένου), «τῶν προσόδων», «ἄγειν».

(μονάδες 4)

- β.** Να χαρακτηρίσετε συντακτικά τη μετοχή «ἀνενεχθέντα» και να δικαιολογήσετε τον χαρακτηρισμό της.

(μονάδες 2)

- γ.** Να ξαναγράψετε το απόσπασμα «ἀλλὰ μᾶλλον ... ὑπάρχοιμεν ἀδικοῦντες*»: μετατρέποντας τον υποθετικό λόγο από πλάγιο σε ευθύ (μονάδες 2) και από «απλή σκέψη του λέγοντος» σε «αντίθετο του πραγματικού».

(μονάδες 2)

Μονάδες 10

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Α. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1.

1. Λάθος
2. Σωστό
3. Σωστό
4. Λάθος
5. Λάθος

B1.

Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου αναφοράς ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιχείρημα, το οποίο αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δέ») εισάγεται με τον προσθετικό «καί» («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). Στη συνέχεια αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο πραγματώνεται η ηθική αρετή, επιμένοντας ότι για την κατάκτησή της προηγείται η πράξη (η επανάληψη, η εξάσκηση, ο εθισμός). Στο πλαίσιο αυτής της θέσης προσθέτει ότι κάθε μορφή ηθικής αρετής, είτε αυτή γίνεται είτε φθείρεται, έχει ως αφετηρία της τις ίδιες αιτίες και τα ίδια μέσα. Για να ενισχύσει τον επαγωγικό του συλλογισμό χρησιμοποιεί τις ακόλουθες εκφραστικές επιλογές:

1. Την τροπική μετοχή ἐθίζοντες που έχει το μεγαλύτερο σημασιολογικό βάρος και την επαναληπτική αντωνυμία αὐτό (= τό ἐθίζειν) που τονίζει ότι με τον εθισμό και όχι με άλλο μέσο οι νομοθέτες κάνουν τους πολίτες αγαθούς.
2. Καὶ διαφέρει τοῦτο πολιτεία πολιτείας: η χρήση του επιδοτικού «καί» εδώ τονίζει τη διάκριση των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά με κριτήριο τη μεγαλύτερη ή τη μικρότερη βοήθεια που προσφέρουν στον πολίτη οι νομοθέτες για να κατακτήσει με τη δική τους καθοδήγηση την αρετή.
3. Τα ρήματα σε χρόνο Ενεστώτα (γίνεται και φθείρεται) που δηλώνουν διάρκεια και τονίζουν την επανάληψη ενεργειών για την απόκτηση της αρετής.
4. Τα παραδείγματα: α) το παράδειγμα των νομοθετών που με το έργο τους προσπαθούν να κάνουν τους πολίτες ενάρετους («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). β) Τα παραδείγματα με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους από τον χώρο των τεχνών (σε συσχετισμό

με την ηθική αρετή) (ἐκ μὲν γὰρ τοῦ καθαρίζειν καί...οἰκοδομαί και οἱ λοιποὶ πάντες).

5. Τα πολυσύνδετα σχήματα: «καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται», «καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ γίνονται καθαρισταί», «Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες» που τονίζουν ὅτι με ὁμοῖες ἐνέργειες οἱ ἄνθρωποι κατακτοῦν τὴν ηθικὴ ἀρετὴ. Ἐπίσης, ἐνισχύουν τὴν ἀναλογία τῶν ηθικῶν ἀρετῶν με τὶς τέχνες γιὰ νὰ καταδείξουν τὸν ὁμοῖο τρόπο ἀπόκτησης ηθικῶν ἀρετῶν καὶ τεχνῶν μέσω τοῦ εὐθισμοῦ.
6. Τὶς ἀντιθέσεις: «πολιτεία ἀγαθὴ ≠ πολιτείας φαύλης», «γίνεται ≠ φθείρεται», «ἀγαθοὶ ≠ κακοὶ», «ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται ≠ ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοὶ», «εὖ ≠ κακῶς» που τονίζουν τὴ σημασία τῆς ηθικῆς πράξης στὴν ἀπόκτηση τῆς ηθικῆς ἀρετῆς τόσο στὴν προσωπικὴ ὅσο καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Οἱ χωρὶς ηθικοῦς κανόνες συμπεριφορῆς καὶ πράξεις ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτή. Συγκεκριμένα, με τὴν ἀντίθεση «γίνεται ≠ φθείρεται» τονίζεται ὅτι μόνον ἡ διαρκὴς ἀσκήση οδηγεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν ηθικὴ ἀρετὴ, ἀλλιῶς αὐτὴ φθείρεται.
7. Τὸ σχῆμα ἀπὸ κοινού: «ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς (οἰκοδομεῖν) κακοὶ (οἰκοδόμοι ἔσονται)».
8. Τὸν ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ τῆς αἰτίας «ἐκ τῶν αὐτῶν» καὶ τὸν ἐμπρόθετο τοῦ μέσου «διὰ τῶν αὐτῶν» που τονίζουν ὅτι γιὰ συγκεκριμένους λόγους καὶ με τὴν κατάλληλὴ ἀσκήση οἱ ἄνθρωποι κατακτοῦν τὴν ἀρετὴ καὶ ἀκριβῶς γιὰ τοὺς ἀντίθετους λόγους καὶ με τὴν ἀκατάλληλὴ ἀσκήση ἡ ἀρετὴ ἐκφυλίζεται.
9. Τὶς ἀναλογίαις «ὁμοίως δέ», «ἀνάλογον δέ» που παραλληλίζουν τὸν τρόπο ἀπόκτησης τῆς ηθικῆς ἀρετῆς με τὶς τέχνες.
10. Τὸν ὑποθετικὸν λόγον τοῦ μὴ πραγματικοῦ (εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ) που ἀποδεικνύει ἐξ ἀντιθέτου ὅτι ὁ δάσκαλος εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ηθικῆς ἀρετῆς.

B2. Ο συλλογισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλη σχηματικά:

1η προκείμενη: ἀν ἡ τέχνη στοχεύει στὸ μέσο (Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη....ἄγουσα τὰ ἔργα)

2η προκείμενη: ἀν ἡ τέχνη εἶναι ἀκριβέστερη καὶ ἀνώτερη ἀπὸ κάθε τέχνη(ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν)

Συμπέρασμα: ἡ ἀρετὴ ἔχει ὡς στόχον τὴν το μέσον (τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ)

Αρχικά ο Αριστοτέλης συγκρίνει τις έννοιες τέχνη- αρετή- φύσις μεταξύ τους και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές· όμως έχουν και διαφορές. Έτσι:

- η τέχνη μορφοποιεί την ύλη·
- η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και επομένως είναι ανώτερη από την τέχνη (μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο)·
- η φύση, που δημιουργεί και αυτή μορφές, είναι και αυτή ανώτερη από την τέχνη.

Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, στο συλλογισμό που κάνει για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αρετή έχει στόχο τη μεσότητα, συγκρίνει την αρετή και τη φύση με την τέχνη και βρίσκει ότι η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως και η φύση. Ο Ασπασίως, ο πιο αξιόλογος σχολιαστής του Αριστοτέλη, σχολιάζοντας το χωρίο αυτό λέει: αυτό «ή γάρ φύσις ἀμείνων τῆς τέχνης, μιμείται γάρ ἡ τέχνη τὴν φύσιν, ἡ δὲ ἀρετὴ ἔτι ἀμείνων, ἐστὶ γάρ ἡ ἀρετὴ τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις». Η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η τέχνη μιμείται τη φύση. Ακόμη, θα προσθέταμε ότι ο Αριστοτέλης θεωρεί τα όντα της φύσης τελειότερα από κάθε έργο τέχνης (εδώ ο Αριστοτέλης αναφέρεται και στις βάνουσες και στις καλές τέχνες, σ' ό,τι δηλαδή δημιουργεί γενικά ο άνθρωπος). Και τούτο γιατί κάθε φυσικό ον από τη στιγμή που γεννιέται και αυξάνεται, «κινείται» και οδηγείται ανεξάρτητα από τη θέλησή του στο «τέλος», στην τελειότητα, στην τελειότερη μορφή του, ενώ ένα έργο τέχνης είναι δημιουργημα του ανθρώπου ύστερα από σκέψη «ἔξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική» και μένει αμετάβλητο, δεν τείνει πουθενά. Τέλος, και η αρετή είναι ανώτερη και ακριβέστερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις», δηλαδή μια φύση, φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στο σκοπό της, στο στόχο της. Ακόμη κατά τον Αριστοτέλη, όπως κάθε φυσικό ον οδηγείται στο «τέλος», στην τελείωσή του, έτσι και η ανθρώπινη ψυχή φτάνει στην αποκορύφωσή της, στο «τέλος» της με την αρετή, η αρετή δηλαδή είναι η τελειότητα της ψυχής. Επίσης, ο Αριστοτέλης δέχεται ότι από τη φύση οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να δεχτούν τις αρετές και ότι «τελειοῦνται» στην αρετή, φτάνουν στην τελείωση «διὰ τοῦ ἔθους»

Έτσι, αφού για ένα έργο τέχνης, δηλαδή για κάτι που αναφέρεται στον κόσμο των παραστάσεών μας και αποτελεί αντικείμενο της εποπτείας μας, η μεσότητα σημαίνει αναμφισβήτητη τελειότητα και αφού η αρετή πραγματώνει τη μεσότητα ουσιαστικότερα και τελειότερα από όσο η τέχνη, έπεται πως η αρετή είναι η κατεξοχήν μεσότητα, πως η μεσότητα βρίσκει στην αρετή την αυθεντικότερη έκφραση και συγκεκριμενοποίησή της (ή δ' αρετή πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική). Η δυνητική ευκτική του συμπεράσματος εκφράζει αυτό που «είναι δυνατό να γίνει στο παρόν και στο μέλλον», δηλαδή κάτι πιθανό, ενδεχόμενο και όχι βέβαιο. Με την έγκλιση αυτή ο Αριστοτέλης αποφεύγει τον κατηγορηματικό χαρακτήρα που θα είχε η ίδια πρόταση, αν το ρήμα της ήταν

στην οριστική, η οποία εκφράζει το πραγματικό (τοῦ μέσου ἐστὶ στοχαστική). Η διατύπωση λοιπόν με δυνητική ευκτική δείχνει μετριοπαθές και ήπιο ύφος, γνωρίσματα που πρέπει να είχε και ο χαρακτήρας του συγγραφέα, αν δεχτούμε τη φράση ότι «το ύφος είναι ο άνθρωπος».

B3.

- α. Λάθος
- β. Λάθος
- γ. Λάθος
- δ. Λάθος
- ε. Σωστό

B4.

θέμα: νομοθέται
συνήθεια: ἐθίζοντες
ψυχοφθόρος: φθείρεται
ανούσιος: ἔσονται
ανεκτός: εἶχε
αβλεψία: βλέπουσα
ασωτία: σωζούσης
ἄρρητος: λέγομεν
αφαίρεση: ἀφελεῖν
βολίδα: ὑπερβολή

B5.

Ο Αριστοτέλης στο πρώτο απόσπασμα του κειμένου αναφοράς τονίζει τη σχέση ηθικής αρετής και πράξης, και προσπαθεί να δείξει ότι η ηθική αρετή δεν είναι εκ φύσεως, αλλά καλλιεργείται με την ηθική πράξη. Για να στηριχτεί αυτή η θέση, ο Αριστοτέλης μεταφέρεται στο χώρο της πολιτικής φέρνοντας τώρα ένα νέο επιχείρημα: τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι νομοθέτες, με την προϋπόθεση βέβαια ότι προσπαθούν, με τον εθισμό (ἐθίζοντες) στις καλές πράξεις, να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν ηθική αρετή (με τον ίδιο τρόπο που και ο κάτοχος μιας τέχνης θέλει να δει αγαθόν τεχνίτη τον μαθητή του). Ωστόσο, άλλοι από αυτούς οργανώνουν σωστά τον εθισμό και πετυχαίνουν το στόχο τους, όμως άλλοι θεσπίζουν τέτοιους νόμους, οι οποίοι δεν επιτυγχάνουν σωστά τον εθισμό των πολιτών, με αποτέλεσμα οι νομοθέτες να πέφτουν έξω, να αποτυγχάνουν και να μην ασκούν τους πολίτες έτσι, ώστε να αποκτήσουν ηθική αρετή. Στη συνέχεια αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο πραγματώνεται η ηθική αρετή, επιμένοντας ότι για την κατάκτησή της προηγείται η πράξη (η επανάληψη, η εξάσκηση, ο εθισμός) και επανέρχεται στα παραδείγματα με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους, για να δείξει ότι με την καλή εξάσκηση πετυχαίνει κανείς το στόχο του, ενώ με την κακή αποτυγχάνει (η καλή ή η κακή εξάσκηση είναι το κριτήριο για την κατάκτηση ή όχι του στόχου) (ἐτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται). Ισχυρίζεται ότι θα γίνει κανείς καλός κιθαριστής, αν πρώτα εξασκηθεί με το καλό παίξιμο της κιθάρας· αν όμως δεν εξασκηθεί καλά, θα γίνει κακός κιθαριστής, θα γίνει κανείς καλός οικοδόμος, αν πρώτα εξασκηθεί

με το καλό χτίσιμο των σπιτιών, αν όμως δεν εξασκηθεί καλά, θα γίνει κακός οικοδόμος. Το ίδιο συμβαίνει και με την ηθική αρετή: αποκτά κανείς ηθική αρετή, αν πρώτα εθιστεί καλά, με ηθικές πράξεις και συνηθίσει σ' αυτήν. Αν όμως δεν εξασκηθεί καλά, δεν κατακτά την ηθική αρετή. Στο τέλος γίνεται λόγος για τον διδάξοντα, δηλαδή για εκείνον που θα παρακολουθεί και θα καθοδηγεί τους κιθαριστές και τους οικοδόμους (και εκείνους βέβαια που θα κατακτήσουν την αρετή) κατά τη διαδικασία του εθισμού, της εξάσκησής τους (έκ μεν γάρ τοῦ εὖ οικοδομεῖν.... τοῦ κακῶς κακοί) Επομένως, ο Αριστοτέλης δέχεται - και επισημαίνει - τη συμβολή της διδασκαλίας για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής αναφέροντας το ρόλο του νομοθέτη και του δασκάλου (εἰ γάρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδεν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί).

Ο Πρωταγόρας εκτιμά ότι το αναγκαίο στοιχείο για τη συγκρότηση πόλεων δεν έχει καμία σχέση με τις τεχνικές ικανότητες (οικοδομική, μεταλλουργία, κεραμική), αλλά με αυτό που ονομάζει «άνδρός ἀρετή» και περιλαμβάνει τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και το ὅσιον (διότι, αν μεν υπάρχει...σε καμία περίπτωση χωρίς αυτό). Ωστόσο, ενδέχεται κάποιοι να μην είναι μέτοχοι της πολιτικής αρετής. Γι' αυτούς ο Πρωταγόρας θεωρεί αναγκαίο να εφαρμοστεί μια αγωγή που θα περιλαμβάνει διδασκαλίες και τιμωρίες. Αν όμως αποτύχουν, τότε προβλέπονται αυστηρότατες ποινές, όπως η εξορία ή ο θάνατος. Στις περιπτώσεις αυτές το άτομο που δεν κοσμεῖται από αρετή χαρακτηρίζεται ως ανίατο. Ο χαρακτηρισμός αυτός δηλώνει την αδυναμία του να συμβιώσει αρμονικά με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας και, επίσης, την αδυναμία της τελευταίας να θεραπεύσει τη «νόσον». Προκύπτει, λοιπόν, ως αναπόφευκτη αναγκαιότητα η εκδίωξη του ατόμου (εξορία ή θάνατος) από τους κόλπους της κοινότητας, προκειμένου να διασφαλιστεί η ομαλή κοινωνική συμβίωση (και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δε μετέχει σ' αυτό ... ακόμα και μετά την τιμωρία). Με βάση τα δεδομένα που ανέφερε ο Πρωταγόρας, συμπεραίνεται ότι είναι πολύ παράξενο να πιστέψει κανείς ότι οι μεγάλοι και σοφοί πολιτικοί άνδρες, ενώ διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα πράγματα, δεν τους διδάσκουν την αρετή. Αυτό το τόσο παράδοξο και ανεξήγητο υποδεικνύει, κατά το σοφιστή, ότι στην πραγματικότητα συμβαίνει το εντελώς αντίθετο, το λογικό, ότι δηλαδή οι ἀγαθοὶ ἄνδρες διδάσκουν στους γιους τους την αρετή (εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα ... σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι ἀγαθοὶ ἄνδρες) χωρίς την οποία τα παιδιά τους κινδυνεύουν να υποστούν τις πιο σοβαρές κυρώσεις (θάνατος, εξορία, δήμευση περιουσίας, συνολική καταστροφή του οίκου τους) (Ὅτι το πρᾶγμα αὐτό το θεωροῦν διδακτό ... Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο Σωκράτη;).

Και στα δύο απόσπασματα, λοιπόν, παρουσιάζεται διαφορά αντίληψης, σχετικά με τη διδασκαλία της ηθικής αρετής. Ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση στην ηθική ευθύνη του ατόμου και τονίζει τη σημασία της επανάληψης, της εξάσκησης και του εθισμού για την κατάκτηση της ηθικής αρετής. Ο Πρωταγόρας αντίθετα θεωρεί ότι η ηθική αρετή είναι αναγκαία για την ύπαρξη των πόλεων και υποχρέωση κάθε πολίτη να την κατέχει. Διαφορετικά εφαρμόζονται πολύ αυστηρές ποινές για τον παραβάτη. Ο Πρωταγόρας δίνει

έμφαση στην τιμωρία ως μέσο καταστολής της αδικίας και διδασκαλίας της πολιτικής αρετής. Τον βλέπουμε πιο αυστηρό και απόλυτο σε αντίθεση με τον Αριστοτέλη, ο οποίος ως κύριος εκφραστής της μεσότητας παρουσιάζεται πιο διαλλακτικός και μετριοπαθής.

B. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1.

Κι αν κάποιος πάλι με ρωτούσε: Στ' αλήθεια, ακόμα ισχυρίζεσαι ότι πρέπει, αν κάποιος αδικεί την πόλη, να κάνουμε ειρήνη και μ' αυτόν; Δε θα το έλεγα· απεναντίας μάλιστα εννοώ ότι πολύ πιο γρήγορα θα τιμορούσαμε αυτούς, αν δεν αδικούσαμε κανέναν· γιατί δε θα είχαν κανέναν (ως) σύμμαχο.

Γ2.

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Ξενοφών αντιπαραθέτει τα αγαθά της ειρήνης με τα δεινά του πολέμου σε οικονομικό επίπεδο. Αρχικά λοιπόν, κάνοντας μία σύντομη αναφορά στο παρελθόν της Αθήνας, διαπιστώνει πως σε καιρό ειρήνης υπήρχε μεγάλη εισροή χρημάτων στην πόλη, ενώ σε καιρό πολέμου όλα αυτά δαπανήθηκαν πλήρως («εύρήσει γάρ ... καταδαπανηθέντα»). Στη συνέχεια, κρίνοντας από τη σύγχρονη του πραγματικότητα, θεωρεί ότι εξαιτίας του πολέμου πολλά έσοδα χάθηκαν και όσα έφτασαν στην πόλη ξοδεύτηκαν σε κάθε είδους δαπάνες, ενώ, μόλις επανήλθε η ειρήνη στη θάλασσα, και τα έσοδα αυξήθηκαν και ήταν στη διάθεση των πολιτών, για να τα χρησιμοποιήσουν όπως ήθελαν («γνώσεται δ' ... βούλονται»).

Γ3.

- α. ἐξέλειπες / εἰσῆεις / εἰσῆεισθα, κατεδαπανῶ.
- β. μάλα – μάλιστα, ταχέως / ταχύ – τάχιστα.
- γ. τισί, πρόσοδοι, πολίτου.

Γ4.

- α. ἡ εἰρήνην: β' ὁρος σύγκρισης εξαρτώμενος από το «κερδαλεώτερον». ταῦτα: υποκείμενο του ρήματος «ἄν κριθεῖη», αττική σύνταξη. τῶν προσόδων: (ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός), γενική διαπρετική στο «πολλάς».
- β. ἀνενεχθέντα: κατηγορηματική μετοχή, εξαρτώμενη από το ρήμα γνώσης / αντίληψης «εὐρήσει», η οποία αναφέρεται στο αντικείμενό του «χρήματα».
- γ. Εὐθύς λόγος: «πολὺ θάττον ἂν τιμωροίμεθα αὐτούς, εἰ μηδὲνα ὑπάρχοιμεν ἀδικοῦντες». Μετατροπή στο είδος του μη πραγματικού: «πολὺ θάττον ἂν ἐτιμωρούμεθα αὐτούς, εἰ μηδὲνα ὑπάρχοντες ἀδικοῦντες».